

sek bir eyvan şeklinde olup iki yandaki zarif nişlerle beden duvarına bağlanmaktadır. Cephede iki köşede şerefeleri yıkılmış birer minare vardır. Taçkapı beden duvarlarının üç katı kadar daha yüksektir. Sırlı tuğla ve çinilerle süslenmiş olan taçkapıda yer alan yazılar ve geometrik kompozisyonlu süslemeler dikkat çekicidir. Ayrıca yapının yan cephelerinde de ikişer kapı vardır. Bunlar da dışa taşkın ve yüksek tutulmuş olup bina kütesini hareketlendirmiştir. Avluyu kuşatan revak kemerleri ve eyvanların içleriyle avluya bakan cepheleri çini ve renkli sırlı tuğlalarla bezenmiştir. Süslemesiz olan kubbeli birimler ise sıvalıdır.

Girişin tam karşısında binadan üç misli daha yüksek ana eyvan yer alır. Sırlı tuğla ve çini ile süslü eyvanda yazı, bitkisel ve geometrik süslemeler görülmektedir. Eyvanın arkasında yükselen firuze çinilerle kaplı sivri kubbe mihrap yönünü vurgular. Kubbenin yüksek kasnağı iri küfi hatlı bir yazıyla kuşatılmıştır. Kubbe eteği, iri mukarnas dolguları ve çini üzerine iki sıralı yazı bordürü ile bezenmiştir. Bu yüksek kubbe dışındaki diğer kubbeler binanın dışından algılanmaz.

Mihrap önü kubbeli mekânı üç yana geniş sivri kemerlerle genişletilmiştir. Kubbe dış etkiyi arttırmak için çift cidarlı yapılmıştır. Duvarların 1,20 m. yükseklikteki kısmı çinilerle kaplanmıştır. Tamamen çini ile kaplanmış olan mihrap ca-

Kalan
Camiî'nin
taçkapısındaki
sütunceden
bir çini detayı

miden kısa bir süre sonra 1541 yılında tamamlanmıştır. Mihrap nişi iki kademeli olup altta yarım kubbe ile, üstte mukarnas yaşamakla örtülmüştür. Çini yüzeyi mukarnas dahil çiçekler, rûmîler, kıvrık dallı süslemelerle donatılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, I, 80, 82; Emel Esin, *Türkistan Seyahatnâmesi*, Ankara 1958, s. 48; a.mlf., "Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii", *TTK Bildiriler*, VI (1967), s. 100-130; A. Papadopoulos, *L'Islam et l'art musulman*, Paris 1976, s. 523-524; R. Magowan, *Fabled Cities of Central Asia*, London 1990, s. 99, 113; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Ankara 1990, s. 21; a.mlf., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, s. 201-203, 208; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 115; T. L. Pulatov – Y. Mangovskaya, *Bukhara*, Taşkent 1991, s. 45, 76-77; Gözde Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, Ankara 1998, s. 205-209; Mirza Bala, "Buhârâ", *İA*, II, 770; *Özbek Sovet Ensiklopediyası*, Taşkent 1971, VII, 250-254.

M. GÖZDE RAMAZANOĞLU

KALÂNİSÎ, Ebü'l-Abbas (أبو العباس القلانسی)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm
b. Abdillâh el-Kalânîsî
(ö. IV./X. yüzyıl başları [?])

Erken dönem Ehl-i sünnet kelâmcısı.

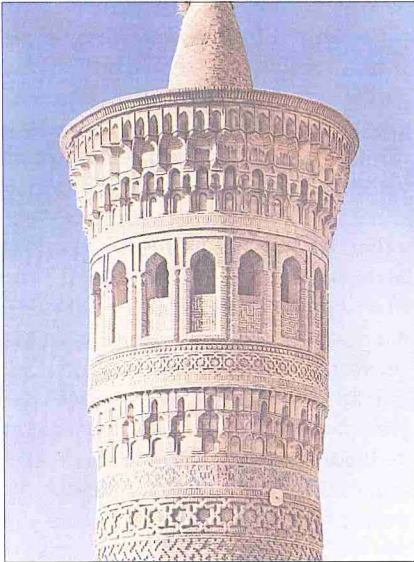
Bazı kaynaklarda (Nesefî, I, 146, 241) Râzî nisbesiyle anılmasına bakılarak Rey'de doğduğu tahmin edilmektedir. İlâhî sıfatları kabul eden Irak ekolüne dahil edilmesi de (İbn Teymiyye, I, 270) onun Bağdat ilim çevresinde yetiştiğini gösterir. Ayrıca İbn Küllâb ve Hâris el-Muhâsibî'nin takipçisi (İbn Fûrek, s. 330), Selef,

ehl-i hadîs ve Sıfâtîyye kelâmının öncülerinden biri olduğuna dair bilgiler (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Üşûlû'd-dîn*, s. 254; Nesefî, I, 333; Şehristânî, I, 32) göz önünde bulundurularak Kalânîsî'nin III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı, Eş'arî'nin *Mağâlât*'ında adı geçmediği için de ona çağdaş sayıldığı ve muhtemelen IV. (X.) yüzyıl başlarında vefat ettiği söylenebilir. Ancak İbn Asâkir'in, Eş'arî'nin çağdaşı olarak Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Hâlid el-Kalânîsî adını zikretmesi (*Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, s. 398), Zebîdî'nin ise Ebü'l-Abbas'ın babası Ebü İshak İbrâhîm b. Abdullah'ı kaydetmesi (*İthâfû's-sâde*, II, 6), buna karşılık M. Zâhid Kevserî'nin (İbn Asâkir, s. 398) Kalânîsî ailesinden üç ayrı âlimin adını verip Ahmed b. İbrâhîm'i İbn Fûrek'in çağdaşı sıfatıyla sonuncu sıraya koyması isim karışıklığına yol açmıştır. Mâtürîdî âlimlerinden Pezdevî'nin zikrettiği Ebü Sehl el-Kalânîsî ve oğlu Ebü Saîd (*Üşûlû'd-dîn*, s. 116) meseleyi daha da karmaşık hale getirmiş görünse de Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve Nesefî'nin, Sıfâtîyye kelâmcısı olarak sıkça nakiller yaptıkları Ebü'l-Abbas el-Kalânîsî'nin adını Ahmed b. İbrâhîm şeklinde vermeleri (*Tefsîru esmâ'illâhi'l-ğüs-nâ*, vr. 18^b; *Tebşîratü'l-edille*, I, 146, 241), yine Bağdâdî'nin hayattayken gördüğü âlimler arasında İbn Fûrek'i zikretmesine rağmen Kalânîsî'yi saymaması (*el-Fark*, s. 284) onun Eş'arî sonrası dönemde yaşamış olması ihtimalini zayıflatmaktadır.

Kelâmla ilgili olarak 150'nin üzerinde eser, özellikle Mu'tezile âlimi Nazzâm'a karşı kitap ve risâle türünde birçok reddiye yazdığı kaydedilen (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Üşûlû'd-dîn*, s. 310; a.mlf., *el-Fark*, s. 94, 284) Kalânîsî'nin eserlerinden sadece *Kitâbü'l-Câmi'* (Nesefî, II, 781) ve *el-Mağâlât*'ın (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-ğüs-nâ*, vr. 148^b) adı bilinmektedir.

Kalânîsî'nin çoğunlukla İbn Küllâb'a paralel bazı görüşlerine kaynaklarda yer veriliyorsa da bunlar onun kelâm düşüncesini ortaya koymayı sağlayacak bütünlükte değildir. Meselâ varlıkla ilgili görüşünü temellendirirken nesnelerin aldığı özellikleri üçlü bir tasnife tâbi tutması dikkat çekicidir. Buna göre nitelikli bir varlık (mevsûf) ya "mevcut", "şey" ve "zât" gibi bizzat nesnenin kendisine ait ve bütün varlıklar için geçerliliği bulunan ya da "müteharrik" ve "ma'bûd" gibi mevsûfa kendisinin veya başkasının fiilinden dolayı nisbet edilen yahut da "muhdes"

Kalan Camii minaresinin şerefesi

gibi başka bir fâilin irade ve tasarrufuyla kazanılan sıfatlar alır (a.g.e., vr. 18^b-19^a). Ayrıca Kalânîsî, genel kanaatin aksine arazların cisimle iç içe geçmesini (Nesefî, I, 334) ve benzer (mümâsil) iki nesnenin bazı vasıflarda farklılık arzetmesini mümkün görür (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, eş-Şâmil, s. 293).

Kalânîsî, İbn Küllâb ve Hâris el-Muhâsibî gibi haberî sıfatlar arasında ayırmalar yaparak "ulûv" sıfatını akılla kavranan, arş üzerine "istivâ"yı ise ancak haberle bilinebilecek sem'î bir sıfat sayar (İbn Teymiyye, II, 12). Ayrıca Allah'ın zâtı ve sıfatları arasındaki ilişki konusunda Kerrâmîyye ile Ehl-i sünnet arasında bir yaklaşım ortaya koyar. Buna göre Kalânîsî, aynîlik-farklılık tartışmasına girmeden zat ve sıfatın birer "şey" olduğunu belirtmekle yetinir ve bu ifadenin itikadî açıdan problem teşkil etmediğini savunur (Nesefî, I, 131, 241). Kelâm sıfatı üzerinde özellikle duran Kalânîsî kelâmın Allah hakkında ses ve harflerden münezze, sükût ve fiziksel engele zıt bir anlam taşıdığını, ancak işitilen (mesmû') özelliğe sahip bulunduğunu ileri sürer (a.g.e., I, 281, 304; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, vr. 302^a). Öte yandan Allah'ın kelâmının ezelde emir, nehiy ve haber şeklinde olmayıp daha sonra muhatapların anlaması için bu muhtevayı kazandığı şeklindeki görüşü Ehl-i sünnet kelâmcılarından yoğun eleştiriler almıştır (meselâ bk. a.g.e., vr. 164^{a-b}; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân*, I, 191-192; Ebû Azbe, s. 78).

Ef'âl-i ibâd konusunu ele alırken fiilin kudretle bağlantısını kuran Kalânîsî bir fiilin yaratma ve eylem açısından iki fâilin olabileceğini, dolayısıyla hem Allah'a hem de kula nisbet edilebileceğini belirtir. Fiilde kulan birbirine zıt şeyleri yapabilecek kapasiteye (istitâat) sahip bulunduğu yönünde Hanefî / Mâtürîdî ekolle aynı görüşü paylaşan Kalânîsî bu konuda İbn Küllâb ve Eş'arîler'den ayrılır (Nesefî, I, 337; II, 544, 653). Ayrıca eşyadaki hikmet, sefeh, hüsn ve kubhu sadece vahyin değil aklın da tayin edebileceği görüşüyle diğer ehl-i hadîs kelâmcılarından farklı bir tavır ortaya koyar (a.g.e., I, 452-453).

Kalânîsî imanın tarifine ameli dahil eder (a.g.e., II, 781) ve müşriklerin çocuklarının cennete gireceği fikrini benimser (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, vr. 208^b). Onun imâmetle ilgili bazı değişik görüşleri bulunmaktadır. Bu-

na göre eşit şartlara sahip iki imama aynı zamanda biat edilmesi durumunda imâmeti kimin üstleneceği kurayla tesbit edilmelidir (Nesefî, II, 826; Kalânîsî'nin diğer görüşleri için bk. Gimaret, CCLXXVII [1989], s. 235-261).

Selef anlayışı ile Ehl-i sünnet kelâmı arasında geçiş dönemini temsil eden Kalânîsî, Mu'tezile yöntemini Selef itikadına uygulamaya çalışan ilk âlimlerden biri olarak Ehl-i sünnet kelâmının oluşum ve ekolleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu sebeple Ebû'l-Muîn en-Nesefî, ehl-i hadîs kelâmcıları diye nitelediği Mâtürîdîyye dışındaki Ehl-i sünnet kelâm ekolleri arasında Küllâbiyye ve Eş'ariyye'nin yanı sıra Kalânîsiyye'yi de sayar (*Tebşîratü'l-edille*, I, 306). İbn Fûrek'e nisbet edilen *İhtilâfü'l-şeyhâyn el-Kalânîsî ve'l-Eş'arî* adlı eser de (a.g.e., I, 427; Zebîdî, II, 5) Kalânîsî'nin Ehl-i sünnet kelâmındaki yerini göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fûrek, *Müccerredü'l-Makâlât*, s. 330; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 254, 310; a.mlf., *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, British Library, Or., nr. 7846, vr. 18^b-19^a, 49^b, 148^b, 164^{a-b}, 208^b, 302^a-303^a; a.mlf., *el-Farâğ beyne'l-fırak*, Beyrut 1405/1985, s. 94, 284; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi'uşûli'l-dîn* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr vdğr.), İskenderiye 1969, s. 293; a.mlf., *el-Burhân fi'uşûli'l-fıkıh* (nşr. Abdülâzîm ed-Dîb), Devha 1399, I, 191-192; Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963, s. 116, 188; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), I, 131, 133, 146, 241, 281, 304, 306, 333-334, 337, 427, 452-453; II, 544, 653, 781, 826; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 32; İbn Asâkir, *Tebîyünü kezi-bi'l-müfterî*, s. 398; İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzi'l-'aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [baskı yeri yok] 1399/1978 (Dârü'l-künûzi'l-edebîyye), I, 270; II, 12; Ebû Azbe, *er-Rauzatü'l-behiyye* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, s. 78; Zebîdî, *İthâfû'l-sâde*, II, 5-6; D. Gimaret, "Cet autre théologie sunnite: Abu l-'Abbâs al-Qalanîsî", *JA*, CCLXXVII (1989), s. 227-262.

M. SAİT ÖZERVARLI

KALÂNİSÎ, Muhammed b. Hüseyin (محمد بن الحسين القلانسی)

Ebû'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyin
b. Bündâr el-Vâsıtî el-Kalânîsî
(ö. 521/1127)

Kıraat âlimi.

435 (1043) yılında Vâsıt'ta doğdu. Kalânîsî nisbesine dayanarak onun veya atalarından birinin küllâh işiyle ilgilendiği söylenebilir. İbnü'l-Cevzî *el-Muntaẓam*'da

(XVIII, 247) kendisini ayrıca Mısırî nisbeyle anmışsa da eserin bir başka nüshasında kelimenin Mukrî olduğu belirtildiğine göre doğrusu bu olmalıdır.

Kalânîsî, nahiv ve kıraat âlimi Gulâmü'l-Herrâs Ebû Ali Hasan b. Kâsım'dan sahîh ve şâz kıraatleri tahsil etti. Ebû'l-Kâsım el-Hüzeli'den *el-Kâmil fi'l-kırâ'ati'l-'aşr* adlı eserini okudu. Ebû İshak eş-Şîrâzî'den fıkıh dersleri aldı. 461'de (1069) Bağdat'a giderek Ebû Ca'fer İbnü'l-Müslime, Abdüssamed b. Me'mûn ve Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Mühtedî-Billâh'tan hadis dinledi. Bağdat yakınlarındaki Evâne'de Muhammed b. Abbas el-Evânî'den Âsım b. Behdele kıraatine göre bir hatim indirdi. Kur'an ilimlerinde derinleşen ve kıraat ilminde âlî isnada sahip olan Kalânîsî, Irak'ın kıraat ilimleri üstadı (mukriü'l-İrâk) olarak şöhret yaptı. Bağdat'ta bir müddet Kur'an ve kıraat dersleri verdikten sonra Vâsıt'a dönerek Vâsıt Camii'nde ders okutmaya başladı. Hayatı boyunca yakın ve uzak ülkelerden gelen talebelerle ilgilendi. Sıbtu'l-Hayyât, Ebû'l-Alâ el-Hemedânî, Zâkir b. Kâmil el-Hazzâ, Hibetullah b. Ali b. Kassâm, Ebû Bekir Abdullâh b. Mansûr b. Bâkılânî, Ali b. Asâkir el-Batâihî, Ali b. Muzaffer el-Hâtib gibi âlimler aşereyi ondan okudular. Kalânîsî Şevval 521'de (Ekim 1127) Vâsıt'ta vefat etti ve orada defnedildi.

Şâfiî mezhebine mensup olan Kalânîsî, Râfizîlik'le itham edilmişse de Hulefâ-yi Râşidîn'i öven beyitleri dikkate alınarak bunun doğru olmadığı ileri sürülmüş, ancak bu beyitlerin takıyye için kaleme alınmış olabileceğine de dikkat çekilmiştir (Zehabî, *Mizânü'l-îtidâl*, III, 525). Kalânîsî ayrıca talebelerinden ücret aldığı için eleştirilmiştir.

Eserleri. 1. *İrşâdü'l-mübtedî ve tez-kiretü'l-müntehî*. Aşereye dair muhtasar bir eser olup özellikle Irak bölgesinde yaygın şekilde okunmuştur. İbnü'l-Cezîrî'nin *en-Neşr*'inin kaynakları arasında yer alan eser Ömer Hamdân el-Kübey-sî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Mekke 1404/1984). 2. *Kifâyetü'l-mübtedî ve tez-kiretü'l-müntehî* (*el-Kifâyetü'l-küb-râ fi'l-kırâ'ati'l-'aşr*). *İrşâdü'l-mübtedî*'nin genişletilmesiyle meydana gelen eserin yazma nüshaları Süleymaniye (İbrâhim Efendi, nr. 72) ve Beyazıt Devlet (Bâyezid, nr. 201, vr. 1^b-57^b) kütüphanelerinde bulunmakta olup (ayrıca bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 723) Abdullâh Abdurrahman eş-Şîsrî kitap üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır (1993, Câ-